

ZÁKLADNÍ PROBLÉMY ZEMĚDĚLSKÝCH VÝROBNÍCH DRUŽSTEV V SOCIALISTICKÝCH A VE VYSPĚLÝCH KAPITALISTICKÝCH ZEMÍCH

L. ŠPIRK

VÝROBNÍ ZEMĚDĚLSKÁ DRUŽSTVA V SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Cestou zakládání a rozvoje výrobních zemědělských družstev byly ve většině socialistických zemí Evropy a Asie vybudovány socialistické výrobní vztahy v zemědělství a sektor zemědělských výrobních družstev se stal ekonomicky nejsilnějším sektorem socialistického zemědělství, jak o tom svědčí tab. I. Z tabulky je patrné, že s výjimkou Polské lidové republiky a Socialistické federativní republiky Jugoslávie, má v ostatních socialistických zemích socialistický sektor a z toho především výrobní zemědělská družstva rozhodující pozici.

Charakteristika zemědělských výrobních družstev v socialistických zemích a perspektivy jejich dalšího vývoje

Socialistická přestavba zemědělství zapojováním rolnických hospodářství do výrobních zemědělských družstev byla ve všech socialistických zemích Evropy i Asie inspirována — jak svými formami a obsahem, tak i metodami a tempem zakládání výrobních družstev — teorií a praxí kolektivizace rolnické malovýroby v SSSR.

Ve Svazu sovětských socialistických republik vznikly v průběhu kolektivizace rolnické malovýroby tři základní typy výrobních družstev:

1. Sdružení pro společné obdělávání půdy (TOZ): byla nejjednodušší, spíše zárodečnou formou výrobního zemědělského družstevnictví v SSSR. Rolníci se v něm spojovali ke společným pracím, zejména v období sezónních pracovních špiček. K tomu přechodně sdružovali své výrobní prostředky, jako stroje, nářadí, potahy apod.

Rozvoj sdružení měl velký význam, zejména v období počátků sovětské moci, pro rozšiřování principů organizované družstevní spolupráce mezi sovětskými rolníky

I. Struktura zemědělské půdy podle sektorů ve vybraných socialistických zemích v r. 1969. — Structure of rural land according to sections in selected socialist countries in 1969

Podíl na výměře zemědělské půdy v %	Stát							
	BLR	MLR	NDR	PLR	RSR	SSSR	SFRJ	ČSSR
Státní statky	21,3	15,3	8,1	14,4	30,1	61,0	14	29,3
Zemědělská výrobní družstva	68,0	67,8	78,1	1,2	54,1	37,5		55,7
Individuální sektor a pomocná hospodářství dělníků a zaměstnanců	10,7	16,9	13,8	84,4	15,8	1,5	86	15,0

Pramen: Statističeskij ježegodnik stran — členov sovjeta ekonomičeskoj vzajimopomošči — Moskva 1971.

a to v oblasti vlastní výroby na rolníkově hospodářství. Z tohoto hlediska vytvářela sdružení pro společné obdělávání půdy také podmínky pro vedení sovětského rolnictva k vyšším formám výrobního zemědělského družstevnictví.

2. Zemědělský artěl — je výrobní zemědělské družstvo, ve kterém je zespolečenštěna, a to celoročně, nejen práce rolníků, ale i všechny základní výrobní prostředky nezbytné k provozování kolektivní zemědělské velkovýroby. Členům artělu je ponecháno malé, pomocné záhumnkové hospodářství jako zdroj doplňkových příjmů k příjmům ze společné družstevní výroby. V artělu existuje socialistická organizace výroby a práce, výsledky hospodaření určené ke spotřebě se rozdělují v závislosti na množství a kvalitě práce, kterou družstevník vykoná ve společné výrobě družstva.

Zemědělský artěl se stal rozhodující formou výrobního zemědělského družstevnictví v období hromadné kolektivizace a v současné době je v SSSR jedinou formou kolektivních hospodářství — kolchozů.

3. Komuna — bylo takové výrobní družstvo, ve kterém byly zespolečenštěny všechny výrobní prostředky členů a společné hospodářství komun zajišťovalo svým členům základní spotřebu a běžné služby podle zásad rovného rozdělování.

Komuny, které byly v prvních letech sovětské moci jednou z nejrozsáhlejších forem výrobních zemědělských družstev, a jež tehdy lid ve svých představách ztotožňoval s komunistickým způsobem výroby a rozdělování, nemohly splnit cíle, pro které byly zakládány. V podmínkách nedostatečně rozvinuté materiálně technické základny výroby, a tím i jejich relativně nízkých výsledků, mohly komuny zajistit svým členům jen nejnutnější prostředky spotřeby, jejichž rovnostářské rozdělování, bez ohledu na vykonanou práci, navíc způsobovalo v řadě komun závažné rozpory. Komuny se proto v průběhu kolektivizace rolnické malovýroby v SSSR dobrovolným rozhodnutím členů postupně přeměnily na výrobní zemědělská družstva typu zemědělského artělu.

Dnešní kolchozy jsou veliká, moderní technikou a kvalifikovanými silami vybavená socialistická hospodářství družstevního typu. Od r. 1950 se počet kolchozů především slučováním snížil z 123 747 na 34 645 v r. 1969. Jestliže např. v r. 1934 připadalo na jeden kolchoz v průměru 68 rolnických usedlostí s celkovou výměrou 400 ha orné půdy a necelý jeden traktor, pak v r. 1969 mělo 34 645 kolchozů v průměru 2903 ha orné půdy, 27 fyzických traktorů (54 v přepočtu na 15 HP), 7 žacích mlátiček, 1156 ks skotu (z toho 404 krav), 714 ks prasat, 1479 ks ovcí apod. V kolchozech pracuje na 3 milióny kvalifikovaných techniků, z toho přes 300 000 odborníků se středním nebo vysokoškolským vzděláním. Produktivita práce kolchozníka se zvýšila 3,5krát, průměrná odměna na pracovní jednotku (normu) v r. 1968 činila 3,52 rublů. Za léta 1965—1968 se odměna kolchozníků za práci ve společném hospodářství zvýšila o 31 %.

Současná etapa vývoje zemědělských výrobních družstev v SSSR je charakterizována tím, že kolchozy vstupují do různých forem mezikolchozní a státní kolchozní kooperace.

V r. 1970 rozvíjelo v kolchozním sektoru sovětského zemědělství činnost více než 4350 mezipodnikových sdružení, organizací apod. Převahu měly kooperace zaměřené na stavební práce a výrobu stavebních materiálů (3360), 600 kooperačních podniků se zabývalo výrobou krmiv apod. Široký rozvoj mezipodnikových svazků kolchozů a sovchozů vytvořilo podmínky pro přechod k vyšší formě zespolečenštění výroby v sovětském zemědělství, k budování zemědělsko-průmyslových komplexů. V SSSR se v současném období rozvíjejí tři základní organizační formy zemědělsko-průmyslových komplexů: zemědělsko-průmyslové podniky, zemědělsko-průmyslové kombináty a zemědělsko-průmyslová sdružení.

Zemědělsko-průmyslové komplexy znamenají podstatný pokrok v úrovni zespolečenštění výroby a práce v zemědělství, jsou důležitým stupněm na cestě

ke sbližování dvou forem socialistického vlastnictví v zemědělství a počátkem postupného vzniku všelidového vlastnictví v ekonomice Sovětského svazu.

Při rozvoji výrobního zemědělského družstevnictví v socialistických zemích Evropy a Asie bylo v největší míře využíváno zkušeností sovětských TOZů a zemědělských artělů.

Sdružení pro společné obdělávání půdy se stalo vzorem pro rozvoj různých modifikací zárodečných forem výrobního sdružování rolníků, zatímco artěl byl předobrazem pro různé formy výrobních zemědělských družstev vyššího, již socialistického typu.

Pokus s rozvojem výrobních zemědělských družstev typu sovětských komun podnikli při kolektivizaci rolnické malovýroby v Čínské lidové republice.

Velmi poučný je průběh kolektivizace rolnické malovýroby rozvíjením různých forem výrobních zemědělských družstev v Německé demokratické republice, která ze socialistických zemí vedle ČSSR patřila i v minulosti k průmyslově vyspělým zemím.

V NDR probíhalo budování socialistických výrobních družstev za zvlášť těžkých podmínek. Rozdělení Německa na dvě části, silná hospodářská a politická propaganda proti socialismu, proti kolektivizaci, zdůrazňující především výhody soukromého rolnického vlastnictví (snaha získat rolníky pro útek do NSR namířená především do řad přesídlenců z ČSSR a Polska), to vše vyžadovalo velmi obezřetný postup při združstevňování rolnické malovýroby.

Vedení rolnictva k socialismu přes různé typy družstev, ve kterých se samo na vlastních zkušenostech přesvědčuje o výhodách družstevní spolupráce a výroby, přísné dodržování leninského principu dobrovolnosti při vstupu rolníků do družstev, rozsáhlá politicko-organizační práce mezi rolnictvem, všestranná pomoc státu družstvům peněžními prostředky, mechanizací, přípravou kádrů pro zemědělství, to jsou základní metody kolektivizace, jejichž použitím bylo v NDR při socialistické výstavbě zemědělství dosaženo vynikajících výsledků.

V NDR se v průběhu kolektivizace vyvinulo několik základních typů výrobních zemědělských družstev LPG (die Landwirtschaftliche Produktions Genossenschaften):

I. typ LPG: je formou družstevního hospodaření s nejnižším stupněm sdružení výrobních prostředků a práce. Členové obdělávají společně ornou půdu, zatímco louky, lesy a pastviny mohou být obdělávány dále individuálně. Živočišnou výrobu, stroje a nářadí si ponechává člen v individuálním držení. Příjmy dosažené ve společné polní výrobě jsou rozdělovány minimálně ze 60 % podle vykonané práce a nejvíce 40 % podle půdy vnesené do družstva.

II. typ LPG: je vyšší formou družstevního hospodaření, ve které členové sdružují za peněžitou náhradu také potahy, stroje a nářadí. V osobním hospodářství členů zůstává ještě živočišná výroba. Zisk se rozděluje: 70 % podle vykonané práce a 30 % podle vnesené půdy.

III. typ LPG: je nejvyšší formou výrobního zemědělského družstva. Členové sdružují ke společnému hospodaření všechnu zemědělskou a lesní půdu, chovná a užitková zvířata stejně jako stroje a nářadí. Peněžní příjmy se rozdělují: nejméně 80 % podle práce a nejvíce 20 % podle půdy. Členům III. typu LPG je ponecháno malé osobní hospodářství s výměrou 0,50 ha orné půdy, ve kterém mohou mít jednu nebo dvě krávy s telaty, dvě prasnice s příchovkem

a neurčené množství drobného zvířectva. Krmiva, která potřebují pro svůj dobytek kupují členové v LPG.

Existence tohoto osobního hospodářství je přechodná. V závislosti na růstu příjmů z družstva ztrácejí na něm členové postupně zájem a proto také v ekonomicky silných LPG mají členové doma povětšinou jen drůbež (tab. II).

II. Základní ukazatele vývoje LPG podle typů za leta 1952—1965. — Basic development indices of the development of cooperative farms over years 1952—1965

Rok	Počet LPG		Počet členů		Výměra z. p. v 1000 ha		Podíl LPG na celkové výměře ZP NDR v %
	I. a II. typ	III. typ	I. a II. typ	III. typ	I. a II. typ	III. typ	
1952	1740	166	32 815	4 185	189,0	29,9	3,3
1955	1395	4652	22 351	147 595	127,4	1151,8	19,7
1959	3597	6535	62 459	372 906	355,7	2438,6	43,5
1964	9566	6295	350 615	631 604	1782,9	3673,6	85,6

Pramen: Demokratičeskaja zemědělnaja reforma i razvitije selskovo chozjajstva v GDR, 1965, str. 36.

V současném období existuje v NDR celkem 9777 LPG, jejichž 957 410 členů hospodaří na 4 914 000 ha zemědělské půdy. Dosahují velmi dobrých hospodářských výsledků, které řadí socialistické zemědělství NDR právem na přední místo nejen mezi socialistickými státy, ale i mezi zemědělsky nejvyspělejšími zeměmi světa.

V posledních letech se v NDR rozvíjejí různé formy spolupráce mezi vyššími a nižšími typy LPG. Nejvyšší institucionalizovanou jejich formou jsou dobrovolná sdružení LPG v tzv. „Kooperationsgemeinschaften“. Tato společenstva jsou zvláštní německou formou vedení rolnictva od nižších typů výrobních zemědělských družstev k vyšším, svou povahou již socialistickým formám.

Spolu s tím dává vznik Kooperationsgemeinschaften mocný impuls dalšímu rozvoji výrobních sil v družstevním sektoru zemědělství NDR. Společenstva jsou organizační základnou pro postupující koncentraci a specializaci výroby družstev, pro uplatňování nejnovějších výsledků vědy a techniky, pro zavádění nejpokrokovějších výrobních technologií, pro efektivnější využití moderní strojové techniky, pro racionalizaci organizace výroby a práce, jakož i pro prohlubování socialistických principů odměny za práci. Pokládám tuto novou formu za přínos do praxe i teorie zespoličenšťování rolnické malovýroby, za tvůrčí uplatnění Leninova družstevního plánu ve specifických podmínkách NDR.

V Bulharské lidové republice přinesl vývoj socialistického výrobního zemědělského družstevnictví cenná poučení, zejména pro slučování malých družstev ve velká družstevní hospodářství s výměrou několika tisíc hektarů půdy.

Kolektivizace probíhala v Bulharsku poněkud odlišně než v ostatních socialistických zemích především tím, že byla jednak zakládána pouze zemědělská výrobní družstva vyššího artělového typu a jednak že už v první etapě kolektivizace vznikala družstva relativně velká.

Do r. 1957 bylo více než 1 milión rolnických hospodářství sloučeno do 3450 zemědělských výrobních družstev — TKZS (Trudovo koperativno zemědělsko stopanstvo) s průměrnou výměrou 1100 ha zemědělské půdy.

TKZS jsou zemědělská výrobní družstva artělového typu s rentou, ve kterých plyne členům 90 % důchodu z práce ve společné družstevní výrobě a 10 % důchodu tvoří peněžitá náhrada za užívání půdy vnesené do družstva. V letech 1957 až 1959 byla uskutečněna druhá etapa slučování zemědělských výrobních družstev, v jejímž průběhu vzniklo postupně 970 velkých TKZS s průměrnou výměrou 4500 ha zemědělské půdy.

Od r. 1970 začala v BLR třetí etapa centralizace a koncentrace zemědělství, vyvolaná rychlým rozvojem výrobních sil, spojeným s pronikáním vědeckotechnické revoluce do bulharského zemědělství. Tyto závažné skutečnosti našly svůj výraz v postupném budování agroprůmyslových komplexů (APK) a jejich členy jsou všechna TKZS, státní statky (DZS) a značný počet strojně traktorových stanic (MTS).

Agroprůmyslové komplexy, kterých je v Bulharsku 170, obhospodařují 90 % veškeré orné půdy, mají průměrnou výměru 27 400 ha půdy a jsou trojího typu:

1. APK vytvářena pouze TKZS,
2. APK vytvářena TKZS, DZS a MTS společně,
3. APK vytvářena pouze DZS.

Jsou to hospodářské organizace zahrnující 5—6 zemědělských podniků, jejichž právní samostatnost však zůstává zachována. Komplex řídí volené vedení, které na základě vědeckých rozborů vypracovaného plánu, řeší především otázky koncentrace a specializace výroby v členských podnicích, prohlubování její racionální organizace a zvyšování rentability členských podniků.

Bulharské „komplexy“ jsou novým pokusem o řešení problémů v tomto případě horizontální integrace socialistických zemědělských podniků s cílem zvyšovat efektivnost jejich výroby a vytvářet postupně také podmínky pro sbližování obou forem socialistického vlastnictví v zemědělství.

V Polské lidové republice hospodařilo v r. 1956 přes 8,5 tisíce zemědělských výrobních družstev různých typů. Při střetnutí různých politických koncepcí v r. 1956, kdy se v plné míře projevil některé chyby, kterými byla kolektivizace rolnické malovýroby v Polsku provázena, se neprosadila linie na upevňování existujících družstev, ale zvítězila naopak linie, která ve svých důsledcích znamenala rozpad zemědělských výrobních družstev — RSP (Rolnicza Spółdzielnia Produkcynja).

V současném období hospodaří v Polsku 1071 RSP na 250 000 ha zemědělské půdy a výměra převážné většiny z nich se pohybuje od 100 do 500 ha. Zemědělská výrobní družstva jsou dvojího typu:

I. typ RSP — má společnou rostlinnou výrobu, zatímco živočišná výroba je individuální. Produkce se rozděluje po vyúčtování nákladů na společné obdělávání sdružené půdy, v závislosti na množství vnesené půdy. Tento typ RSP je obdobou našich někdejších JZD II. typu.

II. typ RSP — má společnou rostlinnou a živočišnou výrobu, každé rodině člena je ponecháno malé záhumnkové hospodářství. Odměna za práci je vyplácena v pracovních jednotkách, část důchodu člena tvoří náhrada za užívání půdy. Tento typ RSP je tedy obdobou našeho někdejšího III. typu JZD.

Polská RSP jsou v zásadě řízena členy samými na principech družstevní demokracie, podobně jako naše JZD. Odlišnost je v tom, že v RSP je vedoucí výroby (kierownik produkcji), který odpovídá za všechny výrobně provozní otázky a to nejen voleným orgánům družstva, ale i místním orgánům státní moci.

Zemědělská výrobní družstva v Polsku dosahují lepších hospodářských výsledků než soukromý sektor a státní statky a zajišťují také svým členům nerosrovnatelně vyšší osobní důchody. Průměrný důchod rodiny člena RSP (1,3 stálého pracovníka) v celostátním měřítku činil v r. 1971, podle údajů Ústředního svazu RSP, okolo 56 400 zlotých ročně, což znamená 4700 zlotých měsíčně. V nejlepších RSP dosahují členové až 120 000 zlotých osobního důchodu za rok. Pro srovnání uvádím, že nejvyšší důchod individuálně hospodářického rolníka se pohybuje okolo 100 000 zlotých ročně, ovšem při nerosrovnatelně vyšších výdajích práce, při celodenní pracovní době a vysilující fyzické práci.

Členství v družstvech je přitažlivé pro soukromé rolníky i pro jiné skupiny vesnického obyvatelstva. Odpověď na otázku, proč se tedy družstevní sektor v polském zemědělství nerozšiřuje je nutno podle dostupných informací spatřovat nejen ve specifických makroekonomických podmínkách Polska (ostatní odvětví národního hospodářství by nebyla v současném období schopna absorbovat pracovní síly, které by se masovým rozšířením RSP ze zemědělství uvolnily), ale i v tom, že v politických a zemědělských řídicích orgánech panovalo ještě do nedávna velmi nepříznivé klima pro RSP a převažovala jednoznačné koncepte podrobuující posilování váhy státních statků-PGR (Panstwowe Gospodarstwa Rolne).

Nyní, po politických změnách se situace v zásadě změnila a stranické i státní orgány podporují systematicky růst váhy různých družstev a sdružení v souladu s uplatňováním zásady demokratického centralismu. Tyto nové směry polské zemědělské politiky nelze však chápat jako linii na bezprostřední masovou kolektivizaci soukromé rolnické malovýroby. Pro zásadní socialistickou přeměnu polské agrární struktury se v této a příští pětiletce připravují lepší celospolečenské podmínky.

V současném období jsou propagovány různé pracovní a výrobní kooperace rolníků od jejich nejjednodušších forem až po plnou integraci hospodářství v nových výrobních jednotkách kolektivního typu. Jsou to zejména:

1. společné využívání výrobních kapacit, zejména strojů a budov;
2. sdružování kapitálu pro pořízení potřebných provozních budov a zařízení;
3. společně provozovaná výrobní odvětví rostlinné nebo živočišné výroby;
4. sdružení základních výrobních prostředků ke společnému hospodaření.

Uvedené provozní a výrobní sdružení rolníků se od výrobních zemědělských družstev typu polských RSP nebo našich JZD liší zejména tím, že jsou proponována nikoliv pro velké skupiny rolníků nebo dokonce většinu rolníků z jedné vsi, nýbrž naopak pouze pro několik rolníků např. čtyři nebo pět a podobně.

Neodmyslitelnou součástí dnešní polské vesnice jsou „zemědělské kroužky“ — KR (kółka rolnicza), které vyvíjejí především mechanizační činnost a jsou v řadě ohledů obdobou našich někdejších strojních družstev. V r. 1971 bylo v PLR více než 35 tisíc zemědělských kroužků s 1 526 950 členy, a to v 88,3 % vesnic.

V posledních letech jsou zřizovány mezikroužkové strojní báze — MBM (Miedzykółkowa baza maszynowa), ve kterých se zemědělské kroužky sdružují pro nákup a efektivnější využití velkých zemědělských strojů. Služeb těchto bází využívají i vesnice, kde nejsou kroužky, takže tímto způsobem podchycuje činnost kroužků prakticky 98 % polských vesnic.

Zemědělské kroužky a mezikroužkové strojní báze mají velmi významnou úlohu nejen jako materiálně technická základna individuálního sektoru polského zemědělství, ale i jako organizovaná centra šíření myšlenek vzájemné spolupráce, pomoci, společné práce i společné výroby. Tento fakt je neobyčejně významný pro vytváření příznivé psychologické atmosféry mezi soukromými rolníky ve prospěch socialistických přeměn v polském zemědělství.

Masovější nástup do zásadních sociálně ekonomických přeměn agrární struktury se podle prognóz polských soudruhů může uskutečnit až v letech 1980 až 1990 a zejména po r. 1990, kdy už budou vyřešeny faktory, v současném období limitující masové socialistické přeměny.

V Socialistické federativní republice Jugoslávii sloužil pokus o výstavbu socialistického zemědělství zapojováním rolnických hospodářství do výrobních zemědělských družstev neúspěšně. Stalo se tak, podle názoru jugoslávských činitelů proto, že průmysl nebyl schopen dodat zemědělství nezbytnou mechanizaci a tak se v družstvech pracovalo i nadále s primitivními nástroji a zastaralými výrobními způsoby.

Pro r. 1953 byla proto v rámci přijatých hospodářských a politických opatření většina výrobních zemědělských družstev — SZR (Seljačka rolna zadruga) — kterých bylo koncem r. 1952 6888 a hospodařila na 20 % půdy — rozpuštěna, takže v r. 1964 jich zůstalo jen 16 s 29 487 ha půdy.

Socialistickým sektorem se dnes v Jugoslávii rozumí především „společenské statky“ (Poljoprivredne dobro — PD) a družstva všeobecného typu — „Zadruga“ (Obšce zamlajaradnička zadruga — OZZ). Společenské statky jsou chápány jako hlavní nositel dalšího procesu postupné socializace soukromé rolnické malovýroby, jejíž půdu mají postupně za náhradu přebírat. Toto cílové řešení má v současných podmínkách připravovat a podporovat především rozvoj kooperace soukromých rolníků se socialistickým sektorem.

Rumunská lidová republika — přinesla do teorie i praxe budování socialistických výrobních zemědělských družstev rolníků nové zkušenosti a prvky:

1. Byla důsledně uplatněna zásada širokého zapojování rolníků do nižších forem výrobních zemědělských družstev — pro společné obdělávání půdy — jako důležitého předpokladu masového přechodu rolnictva k vyšším formám výrobní kooperace.

2. Je vybudována „družstevní vertikála“ zemědělských výrobních družstev, která ve spolupráci s orgány státu řídí veškerou jejich činnost.

V průběhu kolektivizace rolnické malovýroby se v Rumunsku vyvinuly tři základní typy výrobních družstev:

Družstva typu TOZ — zavádějí společné obdělávání půdy formou svépomoci členů, společnou sklizeň, jejíž výsledky se rozdělují mezi členy podle vložené půdy do vyrovnání hodnoty práce vynaložené na společnou sklizeň.

Kooperativy — zespolečenšují základní výrobní prostředky a práci rolníků, plně zavádějí společnou organizaci výroby a práce. Členům je ponecháno malé záhumnkové hospodářství, ve kterém mohou mít 0,50 ha půdy, jednu

krávu, jednu prasnici a drobné hospodářské zvířectvo. Výsledky výroby, určené ke spotřebě, se rozdělují tak, že nejméně 75 % důchodů plyne členovi z práce vynaložené ve společném hospodářství družstva a nejvíce 25 % jako náhrada za užívání vnesené půdy.

Kolektivní zemědělská hospodářství (Gosporadici agricole colective) — ve kterých jsou zespolečňeny základní výrobní prostředky a práce rolníků. Důchody členů mají důsledně pracovní povahu, nevypláci se náhrada za užívání půdy (tab. III).

III. Základní ukazatelé stupně kolektivizace v RLR podle typů zemědělských výrobních družstev v r. 1960. — Basic indices of the grade of collectivization in the Rumanian People's Republic according to the types of agricultural production cooperatives in 1960

Typ družstva	Počet družstev	Počet rodin v družstvech	Výměra půdy družstev v 1000 ha	
			zemědělská	orná
TOZ	11 519	1 786 130	3421,7	3000,0
Koop.	85	8 580	26,6	24,3
G. A. G.	3 737	838 914	2885,8	2589,0
Celkem	15 391	2 633 624	6334,0	5615,0

V r. 1962 byla socialistická přestavba rumunského zemědělství dokončena, když prakticky všichni rolníci, s výjimkou jejich malé části v horských oblastech, vstoupili do výrobních zemědělských družstev vyššího typu, tedy do kolektivních zemědělských hospodářství. Od r. 1962 probíhalo v Rumunsku postupné slučování zemědělských výrobních družstev, takže se jejich počet snížil z 15 391 v r. 1960 na 4655 družstev v r. 1969.

V současném období (pětiletka 1971—1975) je plánováno podstatné urychlení tempa růstu materiálně technické základny rumunského zemědělství a vysoké tempo růstu hrubé zemědělské produkce. Vlivem růstu výroby a za současného zvyšování produktivity práce se mají do r. 1975 zvýšit reálné důchody pracovníků rumunského zemědělství o 22 až 30 %.

V Maďarské lidové republice se v procesu sdružování rolnické malovýroby vyvinuly dva základní typy zemědělských výrobních družstev:

I. typ — jsou rolnické družstevní skupiny — do kterých členové sdružují část orné půdy pro společnou výrobu např. obilovin, zatímco speciální kultury a živočišná výroba zůstávají v individuálním hospodaření členů. Výsledky společné výroby obilovin se po vyúčtování nákladů na družstevní obdělávání rozdělují v závislosti na množství půdy vnesené členem. „Skupiny“ jsou zárodečnou modifikací zemědělského výrobního družstva.

II. typ — jsou zemědělská výrobní družstva artělového typu se záhumenkovým hospodářstvím členů. Ve srovnání s ostatními socialistickými zeměmi chovají členové na záhumenkovém hospodářství poměrně značné množství skotu, prasat, ovcí i drůbeže, pro které dodává krmiva společná rostlinná výroba. Zdrojem ostatních důchodů členů je převážně práce ve společné výrobě (90 %), zčásti také náhrada za užívání půdy vnesené do družstva (10 %) (tab. IV).

IV. Základní ukazatele vývoje zemědělských výrobních družstev v MLR. — Basic development indices of agricultural production cooperatives in the Hungarian People's Republic

Ukazatel	Rok								
	1949	1953	1957	1960	1961	1965	1967	1968	1969
I. typ									
Počet družstev	77	1229	837	69	319	249	212	210	
Počet členů v 1000	1,9	56,7	35,4	5,4	67,6	60,1	58,5	58,3	
Prům. výměra v ha zem. půdy na 1 družstvo	167,5	222,9	151,4	333,3	715,4	100,2	118,2	118,9	
II. typ									
Počet družstev	1290	3307	2557	4507	4204	3278	3303	2840	2676
Počet členů v 1000	34,4	193,3	120,3	954,9	1115,3	1038,1	1020,4	1023,1	1029,5
Prům. výměra v ha zem. půdy na 1 družstvo	34,5	407,0	261,7	811,0	1081,7	1450,0	1001,7	1708,7	1813,6

Pramen: Statistic Survey of the Hungarian Co-operative Movement, Budapest 1970.

Škodlivé důsledky kontrarevoluce v Maďarsku v r. 1956 pro socialistickou přestavbu vesnice byly, jak ukazuje také tabulka, poměrně brzy překonány, takže v současné době obhospodařuje socialistický sektor cca 90 % zemědělské půdy. Zemědělská výrobní družstva hospodaří na 73,6 % zemědělské půdy státu, zaměstnávají cca 70 % zemědělského obyvatelstva a vyrábějí 70 % hrubé zemědělské produkce v Maďarsku.

V Čínské lidové republice se vytvořily v průběhu kolektivizace tři základní typy družstevnictví pracujícího rolnictva:

I. Dočasně skupiny vzájemné spolupráce — byly vytvořeny ke krytí zvýšené spotřeby práce v období sezónních špiček.

II. Stálé skupiny vzájemné spolupráce — v těch existovalo již společné vlastnictví např. máraďi nebo dobytka, koupeného ze společného tzv. příležitostného fondu. V r. 1954 bylo v obou těchto typech kooperace soustředěno ve starých osvobozených oblastech Číny 65 % rolnických hospodářství.

III. Výrobní zemědělská družstva — typu sovětského artělu. Vývoj výrobních zemědělských družstev artělového typu byl v ČLR velmi rychlý; za necelých 5 let vzrostl jejich počet ze 14 000 se 273 000 rolnických hospodářství v r. 1953 na 700 000 se 130 milióny rolnických hospodářství v r. 1958.

V r. 1958 byla tato výrobní zemědělská družstva, ve snaze urychleně zavést vyšší, komunistické formy výroby a rozdělování, jednorázovým aktem (od srpna do listopadu) přeměněna na 26 000 lidových komun, jejichž počet se v r. 1958 sloučením snížil na 24 000.

Lidové komuny byly komplexní organizace, které zahrnovaly všechny oblasti výroby i života svých členů. Vedle podniků zemědělských soustřeďovaly průmysl, lesnictví a rybářství, obchod, školství a kulturu i veřejnou správu a dříve i vojenství

Do r. 1961 to byly mohutné výrobně správní útvary s vojenskou organizací práce, ve kterých byla zespolečenštěna nejen celá výroba, ale do značné míry i spotřeba a osobní život členů.

Nejzajímavější jsou formy rozdělování důchodů, které vycházejí ze zásady, že komuna je povinná zajistit svým členům a jejich rodinným příslušníkům tři základní potřeby bezplatně a to vzdělání a výchovu, zdravotnickou péči a základní stravování bez ohledu na vykonanou práci.

Systém rozdělování nebyl ve všech komunách úplně stejný, vytvořily se tři základní modifikace:

a) komuna poskytuje bezplatně jen základní obilniny, rýži a mouku, spolu s minimálními mzdami;

b) komuna poskytuje členům bezplatně jídlo bez ohledu na vykonanou práci a to v rozsahu od 60–70 % spotřeby, 30–40 % dostane člen podle práce ve formě mzdy;

c) komuna poskytuje členům bezplatně základní životní potřeby v rozsahu cca 80 % spotřeby, zbytek podle práce ve formě mzdy. Základní životní potřeby jsou – jídlo, oblékání, domácí potřeby, péče o matku, vzdělání, péče o zdraví, svatební a pohřební obřady, holič, hygienická služba a kultura.

Těmto krásným humánním snahám a cílům lidových komun v Čínské lidové republice však neodpovídaly jejich možnosti. Materiálně technická základna jejich výroby ještě neumožňovala vyprodukovat takové množství výrobků a prostředků, které by zajistilo rovnostářské rozdělení podle potřeb lidí. Přírodní pohromy v letech 1960 a 1961 situaci ještě radikálně zhoršily, takže potřeby členů komun byly uspokojovány v nedostatečné míře, snižoval se zájem lidí o práci a narůstaly i jiné problémy při dalším rozvoji zemědělské výroby komun.

Proto v r. 1961 došlo k závažným změnám v dosavadním charakteru komun, které v oblasti jejich zemědělské výroby znamenají v podstatě návrat k principům výrobních zemědělských družstev kolchozního typu. Byla provedena důsledná decentralizace pravomoci uvnitř komun, kterým zůstala nadále rozhodovací pravomoc pouze v klíčových otázkách. Vedení lidových komun je i nadále orgánem, který sjednocuje veškerou hospodářsku, politickou a civilní autoritu v dané oblasti.

V Československé socialistické republice se v procesu socialistické přestavby rolnické malovýroby vyvinuly čtyři základní typy zemědělských výrobních družstev:

JZD I. typu byla zárodečnou modifikací zemědělského výrobního družstva. Členové organizovali společně hlavní polní práce, zejména společné osevy a společnou sklizeň, a využívali vlastních a družstevních strojů. Vyrobenou produkci dostával ze svých polí každý člen v plném rozsahu, vyúčtovaly se náklady na společné využívání strojů a náradí.

JZD II. typu byla charakterizována částečnou integrací výroby členů, tj. společnou rostlinnou výrobou na zcelených pozemcích, které vznikly rozoráním mezí. Živočišná výroba byla v individuálním hospodaření členů. Členové JZD II. typu byli povinni zúčastnit se společných zemědělských prací a poskytnout družstvu všechny stroje a potahy, kterých bylo třeba k včasnému a řádnému zvládnutí prací. Zatímco potřebná osiva, sadbu a hnojiva opatrovalo družstvo na svůj účet, chlévskou mrvu byli družstevníci povinni odevzdat družstvu v množství odpovídajícím výměře pozemků, se kterými vstoupili do družstva. V JZD II. typu se již také začalo s plánováním prací a s organizováním členů v pracovních skupinách, kterým byly podle potřeby přidělovány stroje a potahy. Práce na společných pozemcích byla odměňována v penězích, úhrada ze společně obdělávaných pozemků připadala členům individuálně podle výměry půdy, se kterou do družstva vstoupili.

JZD III. typu: znamenala úplnější integraci výroby členů, do družstva byla začleněna jak rostlinná, tak i živočišná výroba. Každé rodině člena bylo přiděleno k samozásobení potravinami malé osobní hospodářství (záhumnkové

hospodářství), jehož rozsah byl stanovami družstva pevně vymezen. Společná živočišná i rostlinná výroba umožňovala organizaci výroby a práce nezbytnou pro zavedení socialistických principů odměny členů podle množství a jakosti práce vykonané ve společné výrobě. Pro III. typ JZD bylo směřodlatné, že část důchodů plynula členům z titulu soukromého vlastnictví půdy v podobě peněžité náhrady za užívání půdy sdružené do družstva.

JZD IV. typu se lišila od družstev III. typu pouze tím, že členům nebyla již náhrada za užívání půdy vyplácena a jejich osobní důchody plynuly pouze z práce, kterou vynakládali ve společné výrobě družstva a na svém záhumnkovém hospodářství.

Jednotná zemědělská družstva představují družstevní socialistické zemědělské výrobní podniky charakterizované společným vlastnictvím ke kooperaci sdružených výrobních prostředků členů, založené na společné práci členů, podniky, ve kterých jsou výsledky výroby rozdělovány v závislosti na množství a jakosti práce vynaložené členy ve společné výrobě.

Jednotná zemědělská družstva prošla za dvacet let své existence obdobím zakládání, směřujícího k vybudování socialistických výrobních vztahů, obdobím slučování, směřujícího k vytvoření ekonomicky výhodnějších celků až k etapě svého rychlého organizačně ekonomického upevňování a rozvoje.

V současném období končí etapa vývoje JZD jako mnohaodvětvového, relativně samostatného zemědělství velkovýrobního podniku. Nastupující vědeckotechnická revoluce, prohlubující se socialistická dělba práce, rostoucí koncentrace a specializace výroby přivádí JZD na cestu širokých vztahů horizontální kooperace v oblasti provozu výroby, realizace i služeb, na cestu stále širší výměny a dělby činností s ostatními družstvy i podniky státního sektoru v zemědělství. Všechny tyto rozvíjející se mezipodnikové a nadpodnikové kooperační a integrační formy předznamenávají kvalitativně novou etapu vývoje zemědělských výrobních družstev v ČSSR, etapu, ve které vznikají základní prvky budoucího všelidového vlastnictví v zemědělství.

Z dosud uvedeného vyplývají podle mého soudu některé závěry, obecně platné pro všechny socialistické země, zejména se rýsují základní etapy vývoje výrobního zemědělského družstevnictví. Hlediska etapizace mohou být přirozeně velmi různá, domnívám se však, že hlavní, podstatná je úloha zemědělských výrobních družstev při budování socialistických výrobních vztahů jako základny pro mohutný rozvoj výrobních sil v socialistickém národním hospodářství všeobecně a v zemědělství socialistických států zvláště.

Soudím, že z uvedeného hlediska je možno stanovit následující etapy:

1. Etapa socialistické přestavby zemědělství, která spojením rolnických hospodářství ve výrobní zemědělská družstva vytvořila, spolu se státními statky, socialistické výrobní vztahy v zemědělství.

Takto založené socialistické družstevní zemědělské výrobní podniky však představovaly v podstatě jen centralizovanou rolnickou malovýrobu, jejíž výrobní praxi v zásadě převzaly. Byly to relativně uzavřené, nepřiliš velké podniky, s mnohaodvětvovou strukturou výroby, bez výraznějších provozních a výrobních vztahů k jiným zemědělským podnikům. Pro rychlý rozvoj výrobních sil se v této etapě vytvořily základní sociálně ekonomické předpoklady.

Tato etapa vývoje socialistických zemědělských výrobních družstev (SVZD) končí podle mého názoru ve většině socialistických zemí střední Evropy i v Čínské lidové republice okolo r. 1960.

2. Etapa upevňování a všestranného rozvoje ekonomiky SZVD cestou socialistické akumulace při současné další centralizaci slučování zemědělských družstevních podniků do větších, ekonomicky výhodnějších celků.

V této etapě dochází k rychlému a všestrannému rozvoji výrobních sil socialistického zemědělství, pro který jsou — zvětšením velikosti zemědělských podniků, zaváděním nejnovějších výsledků zemědělské vědy a techniky do výroby, prohlubováním socialistické organizace práce a odměny za práci — vytvářeny všechny potřebné předpoklady.

Postupující vědeckotechnická revoluce si vynucuje prohloubení socialistické dělby práce, rozvíjí se koncentrace a specializace výroby, dosud relativně „uzavřené“ zemědělské výrobní družstevní podniky se postupně otevírají, vstupují do různých výrobních, obchodních i jiných svazků především v horizontální rovině, vznikají nová mezipodniková seskupení a nadpodnikové útvary.

Touto etapou prochází v současném období většina socialistických zemí. V NDR probíhá podle mého soudu z hlediska výrobně ekonomického druhá etapa, která dokončuje současně úlohy etapy první.

3. Etapa postupného sblížování obou forem socialistického vlastnictví a počátků vzniku všelidového vlastnictví v zemědělství socialistických zemí.

Vlivem postupující vědeckotechnické revoluce se bude dále prohlubovat koncentrace a specializace zemědělské výroby. Některá dosud tradiční odvětví výroby budou z podniků převedena do specializovaných podniků již průmyslového typu, podniky se „zabývajícími“ odvětvími vytvoří při rozvinuté specializaci systém vzájemných horizontálních vazeb výrobního i obchodního typu. V rámci těchto vazeb se budou postupně vyrovnávat dosud existující rozdíly mezi státním a družstevním vlastnictvím, zprvu ty méně podstatné, později i podstatné, které tvoří základ sociálně ekonomických odlišností mezi oběma typy socialistického vlastnictví. První symptomy tohoto procesu spatřuji ve vzniku bulharských „Agrokomplexů“ a německých „Kooperationsgemeinschaftů“ i v postupujícím rozvoji sovětských i našich mezipodnikových a nadpodnikových kooperačních forem v zemědělství.

Další vývoj socialistických zemědělských podniků směrem k podniku typu všelidového vlastnictví, se bude zřejmě vyvíjet na bázi spojení nejvýhodnějších rysů dosavadních socialistických zemědělských výrobních družstev s největšími přednostmi státních socialistických podniků.

Typologie zemědělských výrobních družstev v socialistických zemích

Proces kolektivizace rolnické malovýroby, uskutečňovaný ve velmi rozmanitých sociálně ekonomických a politických podmínkách jednotlivých socialistických zemí, dal vznik různým formám výrobního zemědělského družstevnictví.

Výrobním zemědělským družstvem rozumím v zásadě takovou formu kooperace zemědělců, ve které dochází k částečnému nebo úplnému sdružení výrobních prostředků a práce členů, čímž vzniká buď mezipodnikové, na družstevní bázi společně provozované odvětví, nebo se vytváří principiálně nový typ kolektivního zemědělského výrobního podniku.

Zahrnuji-li do výrobního zemědělského družstevnictví za socialismu všechny i ty nejprostší formy kooperace uskutečňované v oblasti rolníkovy výroby, snažím se vyjádřit logiku historického přechodu od primitivní rolnické malovýroby až

po moderní socialistickou velkovýrobu, postupné „vytlačování malovýroby“ v ekonomice i v mentalitě družstevníků, které se odráží ve vývoji výrobní kooperace, od jejích nejjednodušších forem až po ty, které jsou pro socialistické stadium vývoje společnosti nejvhodnější. Podstatná hlediska, podle kterých je možno charakterizovat obecně hlavní typy socialistických výrobních zemědělských družstev, jsou jednak politicko-ekonomická, jednak sociologická.

Z politicko-ekonomických hledisek pokládám za rozhodující: stupeň zespolečnění výrobních prostředků i práce členů a povahu a zdroj osobních důchodů členů družstva. Ze sociologických hledisek pokládám za směrodatná stupeň a kvalitu koherence skupiny a změny v rozsahu výkonu rozhodující pravomoci.

I. typ SVZD jsou ekonomicky vzato, různé zárodečné modifikace zemědělských družstev, pro které je charakteristické, že v nich nedochází k zespolečnění rolníkovy výroby, nýbrž pouze k jednoduchým formám kooperace zejména při sezónních zemědělských pracích. Z členských podílů a poplatků za práce vykonané družstvem vzniká základ společných družstevních fondů, které slouží především k rozvíjení materiálně technické báze provozu těchto družstev. Sociologicky představují slabě koherentní skupinu, ve které se dělba rozhodovací pravomoci projevuje v zárodečném stadiu.

Do této skupiny lze zařadit TOZ v SSSR, JZD I. typu, rumunská Sdružení pro společné obdělávání půdy, maďarské rolnické družstevní skupiny, dočasné a stále skupiny vzájemné spolupráce z Čínské lidové republiky apod.

II. typ SVZD jsou taková výrobní zemědělská družstva, ve kterých dochází k zespolečnění části rolníkovy výroby, obvykle některých odvětví rostlinné výroby, zatímco např. živočišná výroba nebo ostatní odvětví zůstávají nadále v individuálním rolníkově hospodaření. Výsledky společné výroby se rozdělují do značné míry podle množství půdy, kterou vnesl člen do družstva, částečně i v poměru k množství práce, kterou člen v družstvu vykonal. Rozhodující část důchodu člena tohoto typu výrobní kooperace rolníků plyne z jeho dosud individuální výroby. Část důchodu přináší členům „nájemné“ za půdu, kterou sdružili ke společnému družstevnímu hospodaření. Sociologicky představují koherentní skupinu, ve které družstvo přejímá rozhodující část dispoziční pravomoci nad společným odvětvím.

Do této skupiny patří JZD II. typu, LPG II. typu a první typy polských RSP.

III. typ SVZD jsou výrobní zemědělská družstva artělového typu, ve kterých jsou zespolečněny všechny základní výrobní prostředky a rozhodující část práce družstevních rolníků, kterým je ponecháno doplňkové záhumenkové hospodářství s přesně vymezeným rozsahem. Tento typ SVZD je nutno z hlediska rozdělování výsledků výroby a pramenů osobních důchodů družstevníků, rozdělit na dvě hlavní skupiny:

1. SVZD III. typu s rentou — to jsou družstva, ve kterých členové realizují ještě bezpracný důchod v podobě náhrady za užívání půdy vnesené do družstva. Sem patří III. typ JZD, III. typ LPG, bulharská TKZS, rumunské kooperativy, polská RSP II. typu a maďarská zemědělská výrobní družstva.

2. SVZD III. typu bez renty — to jsou družstva, ve kterých důchody členů mají pouze pracovní povahu a plynou jednak ze společné výroby družstev a jednak ze záhumenkového hospodářství. Sem patří sovětské kolchozy, IV. typ JZD, rumunská kolektivní zemědělská hospodářství, jugoslávská zemědělská výrobní družstva a čínská výrobní zemědělská družstva před vznikem komun a v zásadě také zemědělské výrobní brigády čínských komun po reorganizaci.

Sociologicky představují silně koherentní skupinu, ve které družstvo přejímá rozhodující část dispoziční pravomoci nad někdejší rolníkovou výrobou. Tomu jako jednotlivci, zůstává dispoziční pravomoc fakticky pouze ve vztahu k jeho záhumenkovému hospodářství.

I V. t y p S V Z D jsou zemědělská výrobní družstva, ve kterých jsou zespolečenštěny všechny výrobní prostředky a veškerá práce družstevních rolníků, neexistuje tu záhumenkové hospodářství členů. Důchody členů, výhradně pracovní povahy, plynou pouze z práce, kterou vynakládají ve společné výrobě družstev. V SVZD IV. typu nedochází však na rozdíl od „komun“ k zespolečenštění potřeb členů a rozdělování osobních důchodů nevychází z komunistických principů rozdělování podle potřeb, nýbrž ze socialistických principů odměny za práci podle jejího množství a kvality.

Sociologicky představují velmi silně koherentní skupinu, ve které rozhodovací pravomoc rolníka jako vlastníka jednotlivce zaniká a přechází v plné míře na družstvo.

Tento typ socialistických výrobních zemědělských družstev je plodem upevňování a rozvoje ekonomiky SVZD III. typu a představuje dosud nejvyšší formu socialistické kooperace výrobních prostředků a práce družstevního typu. První desítky takových družstev existují v ČSSR a v Sovětském svazu.

Vedle těchto základních typů socialistických zemědělských družstev se při kolektivizaci rolnické malovýroby v Sovětském svazu a v Čínské lidové republice vyskytla snaha zakládat výrobní zemědělská družstva typu komun.

K o m u n a je takové výrobní zemědělské družstvo, které se po zespolečenštění všech výrobních prostředků a práce, ale i spotřeby družstevních rolníků, snaží zavést komunistické principy rozdělování podle potřeb svých členů. V současné etapě vývoje socialistické společnosti však nejsou vytvořeny pro tento způsob života a rozdělování nezbytné materiální, ale ani politickopsychologické podmínky a komuny jsou ve skutečnosti formálním pokusem o předčasné zavedení komunistických principů v praxi.

Z těchto důvodů skončily také neúspěchem někdejší sovětský a v poslední době i čínský pokus o budování komun. Je příznačné, že komuny všeho typu a jim podobné komunistické obce, bratrstva, kibuce apod. jsou socialisticky vzato skupiny s neobyčejně silnou koherencí, motivovanou však v současnosti nikoliv především ekonomicky, nýbrž v závažné míře i psychologicky. Jde o takové faktory jako je politický nebo náboženský entusiasmus, sektářský fanatismus apod.

Jednotlivé typy SVZD sehrály významnou roli v procesu vedení rolnictva k socialismu družstevní cestou. Jejich zakládání bylo úspěšné nebo vyvolalo problémy a bylo doprovázeno materiálními a politickými ztrátami v závislosti na tom, jak byly v jednotlivých socialistických zemích při přestavbě rolnické malovýroby respektovány objektivně existující, historicky podmíněné zvláštnosti sociálně ekonomické a politické situace a vytvářeny potřebné materiálně technické podmínky pro združstevňování.

V současné době převažují socialistická výrobní družstva III. typu ve všech socialistických zemích, ve kterých byl projekt kolektivizace rolnické malovýroby cestou zakládání družstev dokončen. Postupné upevňování a rozvoj ekonomiky SVZD III. typu vytvoří nezbytné materiální i psychologické podmínky pro vyšší stupně socialistické kooperace výrobních prostředků a práce, a později i pro všelidové vlastnictví v socialistických zemích

VÝROBNÍ ZEMĚDĚLSKÉ DRUŽSTEVNICTVÍ VE VYSPĚLÝCH KAPITALISTICKÝCH ZEMÍCH

Zemědělská výrobní družstva jsou takové formy kooperace zemědělců v oblasti jejich prvovýroby, ve kterých dochází k částečnému nebo úplnému sdružení výrobních prostředků a práce členů ke společnému hospodaření, čímž vznikají — na institucionální bázi družstva — společně provozovaná prvovýrobní odvětví nebo se vytváří principiálně nový typ kolektivního zemědělského výrobního podniku.

Podle těchto hledisek se výrobní zemědělská družstva ve vyspělých kapitalistických zemích dělí na:

- dílčí výrobní zemědělská družstva,
- úplná výrobní zemědělská družstva.

Zatímco tradiční formy zemědělského družstevnictví, tj. družstva úvěrní, nákupní a prodejní, zpracovatelská a provozní, nenarušují, ba naopak v řadě směrů upevňují individuální, soukromovlastnický charakter zemědělských podniků, znamenají zemědělská družstva částečný nebo úplný přechod rolníků na nový typ zemědělské výroby, na částečně nebo plně kolektivizovanou výrobu.

V této souvislosti pokládám za nezbytné pojednat o některých terminologických otázkách. Jde především o to, že při rozdílech buržoazního družstevního zákonodárství není možné nic jiného než řadit mezi družstva všeobecně a mezi zemědělská výrobní družstva zvláště, ty podniky, které jsou v jednotlivých státech jako družstva označovány a evidovány.

Dále existuje v západní literatuře o družstevnictví neobyčejně rozdílná systematika členění družstev, která vede k takovým terminologickým rozdílnostem, které často velmi ztěžují už samo rozlišení a klasifikaci jednotlivých forem zemědělských družstev. Tak např. Weiser člení družstva podle jejich postavení v družstevním systému (Primär- und Sekundärgen.); Schultze Delitsch podle předmětu podnikání (Distributiv- und Produktivgenossenschaften); Oppenheimer a podobně i Jacob rozlišují družstva podle postavení jejich členů ve společenskohospodářském procesu (Käufer- und Verkäufergen.; Produzenten- und Konsumentengen.); Wygodzinski kombinuje hledisko činnosti s hlediskem postavení členů družstev ve společensko-hospodářském procesu (Kreditgen., Konsumentengen., Produzentengen.); Liefman člení družstva podle toho, zda podporují domácnost či podnik člena (spotřební a bytová, nákupní a prodejní, řemeslnická, úvěrní); Grünfeld člení družstva podle sociálního složení členů (družstva městského středního stavu, vesnického středního stavu, spotřebitelů); Henzler člení družstva podle jejich základních úkolů (Beschaffungsgen., Verwertungsgen.).

Mnozí autoři kombinují některá z uvedených hledisek členění, zejména pak hledisko činnosti družstev (1) s hlediskem ekonomické sféry jejich působnosti (2) a postavení členů ve společenskohospodářském procesu (3). Tak vzniká na příklad i pojem zemědělské (1) výrobní družstvo (2) rolníků (3).

Vzniká tak vážný problém, protože použitím uvedených hledisek (a ta jsou pro charakteristiku typu místního, primárního družstva zatím určující) jsou pod pojem výrobní zemědělské družstvo zahrnována stejně tak socialistická zemědělská výrobní družstva*), mexická ejidos a izraelské kibuce jako meliorační, pastvinářská, chovatelská a jiná provozní družstva, ale i družstevní mlékárny, lihovary, škrobárny a jiná družstva zpracovatelská — protože jsou to zemědělská (1) družstva činná v oblasti výroby (2) — tedy různé formy zemědělských družstev vyjadřující kvalitativně, principiálně naprosto odlišné formy kooperačních vztahů.

Tento chaos lze podle mne odstranit tím, že v první řadě uplatníme u tradičních zemědělských družstev důrazně hledisko druhu činnosti družstev, takže bez nesnází vymezíme družstva: úvěrní, nákupní a prodejní a družstva zpracovatelská, tj. ta, která

*) Pomím ovšem skutečnost, že někteří západní autoři např. Schiller, Lewis aj. odmítají z ideologických a politických důvodů uznat družstevní charakter socialistických výrobních zemědělských družstev a nazývají je pseudodružstvy.

vykupují a zpracovávají zemědělské produkty**), tedy družstevní mlékárny, lihovary, škrobárny, cukrovary apod. Tímto způsobem omezíme problémy na přesné rozlišení družstev provozních a zemědělských družstev výrobních, která mají skutečně mnoho společných rysů už také proto, že provozní družstva jsou přechodem k družstvům výrobním, jsou jejich předchůdcem a rozlišit je přesně bývá někdy při daných klasifikačních hlediscích skutečným problémem.

Zemědělská družstva provozní jsou ta, ve kterých si zemědělci družstvenní spoluprací zajišťují ke zvýšení racionálnosti provozu svých hospodářství nezbytné výrobní a provozní prostředky a zařízení, které si každý z nich jednotlivě nepořizuje buď proto, že na ně nemá dostatek prostředků, nebo by jich ve svém hospodářství efektivně nevyužil, nebo proto, že jejich chod vyžaduje speciálně kvalifikovanou práci apod.

Jsou to tedy zemědělská družstva, jejichž činnost se již bezprostředně dotýká výrobního procesu v zemědělských závodech členů, přímo ovlivňuje stupeň dosahované intenzity výroby a úroveň produktivity práce a na jejich základě i do jisté míry ovlivňuje rentabilitu hospodaření členů. Radíme sem družstva strojní, elektrářská, meliorační, chladírenská, inseminační, šlechtitelská, chovatelská, pastvinářská apod.

Některá z nich se podobají zemědělským výrobním družstvům, liší se však od nich kvalitativně tím, že:

1. neznamenají sdružení ani výrobních faktorů, ani výrobních odvětví, ani výrobních podniků, nýbrž pouze sdružení finančních prostředků členů k pořízení potřebných, společných, provozních prostředků a zařízení;

2. neznamenají tudíž ani předání části nebo celé rolníkovy výroby do nového společného podniku, tedy postupné oslabování soukromého vlastnictví člena, naopak mu pomáhají jeho drobnou výrobu posílit a oddálit tak v jistém smyslu a na určitou dobu její objektivně nezbytný zánik.

Sdružení nejprve některých výrobních faktorů, později výrobních odvětví a posléze i celé rolníkovy výroby, je faktickým předělem mezi zemědělskými družstvy nevýrobními a výrobními.

Základním rozlišovacím hlediskem je tudíž hledisko „*druhu prostředků sdružených členy ke kooperaci*“, které je podle mne postačujícím a spolehlivým nástrojem pro zásadní rozčlenění zemědělských družstev nevýrobních od výrobních forem zemědělského družstevnictví.

Zatímco v nevýrobních zemědělských družstvech „sdužují“ členové peněžní kapitál, aby si zajistili výhodný úvěr, nákup a prodej, popřípadě i společnou velkovýrobní techniku a zařízení, pak ve výrobních družstvech sdužují část či celou vlastní výrobu, přesněji řečeno předávají část nebo celou svoji výrobu do nových, velkovýrobních družstevních zemědělských podniků.

Zemědělská výrobní družstva lze podle geneze vzniku a třídního složení jejich členské základny rozdělit do dvou základních skupin, a to na:

- zemědělská výrobní družstva bezzemků,
- zemědělská výrobní družstva rolníků.

Toto rozlišení má svůj význam především proto, že příčiny vzniku a zejména třídní struktura členské základny výrobních zemědělských družstev podmi-

**) V německé literatuře se začíná pro tato družstva používat pojem „Verwertungsgenossenschaft“, řídce také pojem „Verarbeitungsgenossenschaften“.

ňují ve značné míře rozdílný charakter sociálně ekonomických vztahů v nově vytvořených typech kolektivních zemědělských podniků.

Zemědělská výrobní družstva bezzemků — hospodaří buď na vlastní půdě získané obvykle při pozemkové reformě, nebo na půdě najímané a vystupují pak jako družstevní statky nebo družstva pachtýřů půdy.

Družstevní statky — jsou zemědělská výrobní družstva, která vznikala obvykle při pozemkových reformách prováděných vládami v některých kapitalistických zemích. Námezdní dělníci a bezzemci, kteří uplatnili nárok na přiděl půdy a mrtvého i živého inventáře z pozemkové reformy, přidělený statek nerozdělili k individuálnímu hospodaření, ale začali na něm kolektivně, na družstevních principech hospodařit. Členové těchto zemědělských výrobních družstev kolektivně ve svém společném hospodářství pracují, kolektivně rozhodují a kolektivně se také podílejí na dosažených výsledcích.

Družstva pachtýřů půdy — jsou převážně zemědělská výrobní družstva bezzemků, kteří si pronajímají půdu ke společnému hospodaření na družstevních principech. Také zde členové společně pracují, kolektivně rozhodují a společně se podílejí na výsledcích svého hospodaření.

Tato zemědělská výrobní družstva jsou známa především z Itálie, kde vznikala již před první světovou válkou tím, že skupiny zemědělských dělníků a malých nájemců si s pomocí odborové organizace zemědělských dělníků najímaly nebo kupovaly půdu ke společnému hospodaření.

V dnešních italských *družstvech pachtýřů* dostávají členové za práci v družstvu běžnou mzdu a vedle toho se podílejí na přebytku hospodaření, na zisku družstva, a to v závislosti na rozsahu vlastní finanční účasti v družstvu, tedy podle vložených podílů. Zisk se v družstvech rozděluje tak, že 30 % se přiděluje do rezervních fondů, 30 % do podpůrných fondů a zbývajících 40 % připadá na zúčtování podílů členů.

V r. 1962 existovalo v Itálii 100 družstev pachtýřů, která měla 200 000 členů. V tomto počtu jsou zahrnuta i taková, ve kterých si členové společně pachtují půdu k individuálnímu využívání. V některých oblastech Itálie však existují převážně družstva pachtýřů se společným obděláváním půdy. Např. v okrese Ravena existuje 40 takových družstev.

Zemědělská výrobní družstva rolníků — jsou zakládána parcelovými, drobnými a chudými středními rolníky, kteří se sdružováním svých prostředků snaží upevnit labilní ekonomické postavení svých hospodářství.

Tito malovýrobci si uvědomují, že rentabilní a životaschopná hospodářství při současném vysokém rozvoji výrobních sil v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí, vyžadují určité minimum koncentrace výroby. Sdružováním svých výrobních prostředků a práce na družstevní bázi usilují o vytvoření racionálních celků, které by přinášely „výhody plynoucí z větších souvislých ploch, z dělby práce, z vedení výroby vědecky vzdělanými lidmi, tj. právě rozhodující výhody velkostatku“ *).

Výrobní zemědělské družstevnictví ve vyspělých kapitalistických zemích je však početně slabě rozšířeno, větší rozšíření zaznamenaly v poslední době pokusy rolníků o výrobní kooperaci formou různých typů dílčích nebo úplných *výrobních sdružení*.

*) Karel Kautský: Agrární otázka, SNPL 1959, str. 164

Je tomu tak zejména proto, že družstevní zákonodárství kapitalistických států, většinou neobyčejně zastaralé, nepočítá prakticky s takovou formou sdružování a vytváří mu, zejména ustanoveními o minimálním počtu členů družstva (v NSR např. 7), v praxi těžko překonatelné překážky. Proto existují pouze desítky výrobních zemědělských družstev rolníků ve Španělsku, Francii, USA a v Kanadě.

Ve Španělsku se v poslední době vyvinuly tři základní formy výrobních zemědělských družstev:

1. Družstva pro společné využívání půdy — v r. 1965 jich bylo 261, slučovala 15 000 rolnických rodin a obdělávala 87 000 ha půdy.

2. Skupiny pro pěstování obilovin — vyvíjejí činnost jako pododdělení uvnitř různých existujících zemědělských družstev. V r. 1965 jich bylo 3754, měly 48 897 členů a obdělávaly více než 300 000 ha zemědělské půdy.

3. Rolnické společnosti pro osidlování půdy — společně obdělávají získanou půdu a v r. 1965 jich bylo 3613, měly 35 625 členů, kteří vlastnili 426 348 ha půdy.

Ve Francii existovalo v r. 1965 podle francouzské statistiky 31 výrobních zemědělských družstev (Cooperative d'exploitation en commune). Nejznámější z nich je výrobní zemědělské družstvo Copex v Burgundsku, hospodařící na sdružené půdě členů, která má ve svém společném vlastnictví hospodářské budovy, stroje a živý inventář. Každý člen je povinen odpracovat ročně nejméně 2000 hodin podle předem určeného plánu. Výsledky hospodaření jsou mezi členy rozdělovány podle velikosti vloženého kapitálu a podle vykonané práce. Za vložnou půdu se může vyplácet maximálně 6 % renty. Během roku dostává člen za práci měsíční zálohu v penězích a na konci roku dostává podle výsledků hospodaření doplatek.

Za výrobní zemědělská družstva jsou pokládána známá společná sídliště sektářů ve Spojených státech a v Kanadě. Některá z nich mají velmi starou tradici, první z nich vznikla např. v Dakotě již před 100 lety. Jsou to společenstva lidí, kteří se ve smyslu ideálů prvotních křesťanů spojili ke společné práci a společnému životu. Jde fakticky o určitý druh zemědělských komun, jejichž moderní obdobu reprezentují izraelské kibuce. Jsou to obvykle malé obce, v nichž žije a společně pracuje 100 — 150 osob, které sdružily podíly o celkové výměře cca 250 ha půdy.

V r. 1964 existovalo v Kanadě 110 a v USA 46 takových společenstev. V Kanadě bylo vedle toho založeno po druhé světové válce asi 40 zemědělských výrobních družstev jednak pro společné využívání půdy, jednak pro společný chov dobytka.

Málo známá je skutečnost, že výrobní zemědělské družstevnictví je ze všech vyspělých kapitalistických zemí nejvíce rozvinuto v Japonsku (tab. V). Jsou to družstva pro společné obhospodařování půdy, a to ve dvou formách:

- úplně společně hospodařící podniky,
- částečně společně hospodařící podniky.

Ze 393 úplných výrobních zemědělských družstev v Japonsku se v r. 1966 specializovalo 175 na mlékaření, 65 na pěstování rýže, 52 na pěstování jiných polních plodin, 38 na chov drůbeže, 24 na výkrm prasat atp. Ze 4764 dílčích výrobních zemědělských družstev se v r. 1966 zabývalo: 950 výkrmem prasat, 921 ovocnářstvím, 677 chovem drůbeže, 671 chovem bource morušového, 491 pěstováním hub, 309 mlékařením, 217 zahradnictvím atd.

Typ družstva	Rok	Počet družstev	Počet členských rodin	Výměra obdělávané půdy	Průměrný počet domác. na 1 družstvo
Úplně společně hospodařící	1965	380	1 989	10 571	5,23
	1966	393	1 823	11 235	4,60
Částečně spol. hospodařící	1965	4636	38 638	9 517	8,30
	1966	4764	36 669	11 485	7,70
Celkem	1965	5016	40 627	20 088	8,10
	1966	5157	38 492	22 720	7,50

Skutečné výrobní zemědělské družstevnictví je tedy ve vyspělých kapitalistických zemích velmi sporadicky zastoupeno. Svědčí o tom i skutečnost, že různé formy výrobního sdružení rolníků (ve smyslu námi vymezené definice zemědělského výrobního družstva) nejsou dosud ani řádně statisticky zachyceny, tím méně solidně vědecky charakterizovány.

Zcela výjimečnou formou výrobních zemědělských družstev ve vyspělých kapitalistických zemích jsou izraelské kibucy a mošavy*). Kibuc je zvláštní forma zemědělského výrobního družstva (kolektivní vesnice) hospodařící na státní půdě a založená na společném vlastnictví všech výrobních prostředků a většiny spotřebních předmětů, na společné práci, na kolektivním charakteru spotřeby a způsobu života členů. V osobním vlastnictví členů kibuců zůstávají jen nejn nutnější předměty osobní potřeby jako šatstvo, knihy a některé předměty domácí potřeby. Členům se za vykonanou práci neplatí, ale kibuc jim podle svých ekonomických možností poskytuje vše, co potřebují, jako: byt, stravu, šaty, výchovu, vzdělání, kulturu, zdravotní péči a všechny sociální služby.

Mošav šitufi — je výrobní zemědělské družstvo se stejnou úrovní zespolečenštění výrobních prostředků a práce jako v kibucu, od kterého se liší tím, že spotřeba i způsob života členů nejsou kolektivizovány, ale jsou individuální.

Tyto formy zemědělských výrobních družstev, lépe řečeno kolektivních obcí je nutno považovat za spleť sociální experiment, který je produktem zcela zvláštních a zřejmě neopakovatelných izraelských podmínek. Jde o zvláštnosti podmínek přírodních, demografických, ekonomických, politických a psychologických, ve kterých jsou různé sociálně etické cíle spojovány ekonomickými a politickými motivy, umocňovanými silným náboženským citěním.

Ze všech těchto důvodů je stěží možno předpokládat, že by se formy izraelských zemědělských výrobních družstev, přes jejich velmi dobré hospodářské

*) V Izraeli existují dva typy mošavů:

Mošav šitufi — jsou výrobní zemědělská družstva,

Mošav ovidim — je vlastně zemědělské družstvo nevýrobního typu, lépe řečeno družstevní vesnice, ve které každý rolník má svůj domek a hospodaří individuálně. Ve vlastnictví družstva jsou pouze velké stroje. Družstvo zajišťuje také společný prodej výrobků a nákup potřebných prostředků.

výsledky, rozšířily do jiných vyspělých kapitalistických zemí nebo se mohly stát modelem rozvoje výrobního zemědělského družstevnictví v rozvojových zemích.

Výrobním zemědělským družstvům se ekonomicky velmi podobají různé formy výrobních sdružení rolníků, které se v posledním desetiletí rozšířily v řadě zemí západní Evropy. Jsou to výrobní sdružení vždy jen několika rolníků a jsou početně více rozšířena než zemědělská výrobní družstva.

Ve Francii jsou v posledních letech podporována výrobní sdružení rolníků — GAEC (Groupement agricole d'exploitation en commune), v zásadě dvojího typu, a to

- částečná výrobní sdružení (GAEC partiels),
- úplná výrobní sdružení (GAEC totaux).

V posledních letech se výrobní sdružení rolníků poměrně rychle rozvíjejí. Jestliže v r. 1965 působilo ve Francii 29 takových sdružení, pak v r. 1967 jich bylo v provozu již 427 a v r. 1969 celkem 1367. Podle předběžných údajů bylo v r. 1971 ve Francii 2322 různých výrobních sdružení rolníků. Z jejich celkového počtu připadá na úplná výrobní sdružení cca 90 %, zatímco dílčích výrobních sdružení je cca 10 %.

Ze statistiky výrobních sdružení vyplývá, že zhruba ve 3/4 (76,6 %) jsou členy rolníci vzájemně příbuzní, zatímco cca 1/4 sdružení je založena rolníky, kteří sice nejsou vzájemně příbuzní, ale velmi dobře se znají a mají k sobě plnou důvěru. Zatímco mezi sdruženími založenými příbuznými rolníky převažují taková, která mají dva členy (např. otec + syn, nebo dva bratři apod.), sdružení založená vzájemně nepříbuznými rolníky jsou tříčlenná nebo vícečlenná, ale převažují sdružení s třemi členy.

Na výrobních sdruženích rolníků participují nejvíce hospodářství velkých sedláků, statisticky vykazovaná ve velikostní skupině závodů od 25—75 ha zemědělské půdy. Průměrná výměra jednoho sdružení se pohybuje okolo 110 ha zemědělské půdy, zatímco průměrná výměra půdy členského podniku je propočítána na 40 ha zemědělské půdy. Zhruba jedna polovina sdružení používá cizí námezdní práci.

Při rozdělování výsledků výroby se členům vyplácí: za vnesenou půdu pachtovné ve výši obvyklé v té které oblasti, paušální náhrada za užívání hospodářských budov členů, za vložený kapitál úrok ve výši běžné úrokové míry a za práci vykonanou členy ve sdružení každoročně nově pevně stanovená mzdová sazba.

Z údajů je jasné patrný kapitalistický charakter francouzských výrobních sdružení zemědělců.

V Německé spolkové republice bylo podle Reische (1971) v r. 1970 celkem 57 různých výrobních sdružení zemědělců. Podobně jako ve Francii jsou to především dílčí výrobní sdružení (Gemeinschaftsbetrieb), ve kterých se rolníci spojují ke společnému provozování určitého výrobního odvětví a to jak v rostlinné, tak i v živočišné výrobě. Takových sdružení bylo v NSR v r. 1970 celkem 44, z toho v polní výrobě 8, v chovu skotu 5, v chovu prasat 26, v chovu drůbeže 3 a v chovu ovcí 2. Nejznámějším sdružením tohoto typu je moderní velkokapacitní kravín v Essenu s 2000 ks dojníc s karuselovou dojárnou a s budovanou vlastní mlékárnou „Kuhtel“.

V Německé spolkové republice existuje také 13 úplných výrobních sdružení, ve kterých jsou sdružena celá hospodářství členů, a to ve dvou základních formách:

1. úplné výrobní sdružení s ponecháním části výroby (např. vinic) v individuálním hospodaření člena;

2. úplné výrobní sdružení s plnou integrací členských hospodářství.

Např. ve výrobním sdružení v Opfingen-Mösle v okrese Freiburg v blízkosti německo-francouzských hranic si rolníci ponechali vinici (v Ø 1 ha) a všechnu ostatní výrobu sdružili do společného podniku (Betriebsgemeinschaft). Byl založen čtyřmi rolníky v r. 1967 na základě jejich velmi dobrých předchozích zkušeností ze spolupráce ve strojním družstvu*) písemnou smlouvou všech členů. Půda a stavby zůstaly v majetku členů, zatímco mrtvý a živý inventář se staly společným vlastnictvím. Cenové rozdíly, které vznikly při svedení dobytka, byly peněžně vyrovnány. Celková provozní plocha půdy o výměře 61,4 ha zemědělské půdy se využívá společně s výjimkou vinic a ovocných zahrad, které jsou obhospodařovány individuálně. Na práci se podílejí všichni členové, výsledky společného hospodaření si rozdělují rovným dílem.

Uvedená charakteristika výrobních zemědělských družstev a výrobních sdružení rolníků v různých vyspělých kapitalistických zemích ukazuje jejich základní ekonomické a sociologické znaky, které umožňují stanovit hlavní typy výrobní kooperace rolníků v soudobém kapitalistickém zemědělství.

Soudím, že *základní ekonomická hlediska* pro typologii výrobních forem kooperace rolníků ve vyspělých kapitalistických zemích jsou stupeň zespolčenštění výrobních prostředků, stupeň pracovní účasti členů ve společné výrobě a formy rozdělování dosaženého zisku.

Ze *sociologických hledisek* vynikají stupeň intenzity spolupráce, kvalita skupiny a typ mocenské struktury.

Ve vyspělých kapitalistických zemích existují v současném období tři základní typy zemědělských výrobních družstev:

Dílčí výrobní družstva — ve kterých je sdružena část rolníkovy výrobní činnosti, když např. některá odvětví rostlinné nebo živočišné výroby jsou vyčleněna ze struktury zúčastněných zemědělských podniků a jsou provozována společně. Rozdělení výsledků těchto společných odvětví se mezi členy provádí v rozhodující míře v závislosti na výši jimi vloženého kapitálu. Sociologicky jsou to koherentní skupiny s pravidelnou a smluvně zajištěnou spoluprací, ve kterých družstvo vystupuje jako koordinátor výroby a práce jednotlivců ve společných odvětvích.

Sem patří japonská, částečně společně hospodařící družstva, německá družstva vinařů, španělská družstva pro společné využívání půdy, italská družstva pachtýřů apod. Ekonomicky vzato sem patří také všechna dílčí výrobní družstva především GAEC partiel, a německá Gemeinschaftsbetrieben.

Úplná výrobní družstva — sdružují celou rolníkovu výrobu, zúčastněné podniky splynuly v nový společný podnik. Někdy zůstává členům část výroby na doplnění důchodů, např. vinice nebo ovocné zahrady. Členové se zúčastňují vlastní prací. Výsledky jsou rozdělovány v určité míře v závislosti na množství práce vykonané členy ve společném hospodářství a v určité míře podle hodnoty vloženého kapitálu.

Sociologicky jsou to silně koherentní skupiny s pravidelnou a smluvně zajištěnou spoluprací ve všech odvětvích, družstvo je koordinátorem celé činnosti členů, kterým ukládá závazné normy. Sem patří francouzská zemědělská

*) Někteří západoevropští agrární ekonomové např. Jäger z Münsteru, Schmidt — Volkmann z Heidelbergu, Schlotter z Göttingenu i jiní, pokládají provozní typy družstev a z nich zejména družstva strojní za předstupeň, ba dokonce předpoklad výrobní zemědělské kooperace.

výrobní družstva, italská družstva pěstitelů rýže, kanadská výrobní družstva, japonská úplně společně hospodařící družstva a izraelská družstva typu mošav ovdin šitufi. Ekonomicky sem patří také francouzská GAEC total a německé Betriebsgemeinschaften.

Vesnické komuny — ve kterých je zespolečenštěna jak výroba, tak i život jejich členů. Odměna za práci se nevyplácí proto, že obec pečuje o všechny hmotné i kulturní potřeby členů. Sociologicky jsou to velmi silně koherentní skupiny, ve kterých se jednotlivci nejen řídí pokyny obce, ale podřizuje se bezvýhradně zájmům společenstva. Vznik těchto komun je spojen obvykle s náboženským, sociálním či politickým entusiasmem či fanatismem. Sem patří především americké a kanadské bratrské obce a izraelské kibucy.

Soudobý vývoj zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích, charakteristický prohlubujícími se procesy koncentrace a centralizace provázenými urychlujícími se rozvrtem drobných a středních hospodářství a soudobé postavení rolnické malovýroby, jednoznačně potvrzují marxistickou prognózu budoucího rozvoje zemědělství a Leninovu analýzu „družstevně socialistických teorií“.

Tradiční družstva zemědělců, družstva úvěrní, nákupní, prodejní a zpracovatelská nemohou odvrátit zkázu rolnické malovýroby, protože jejich činnost postihuje pouze předvýrobní (úvěr a nákup potřebných výrobků průmyslových) a povýrobní (prodej nebo zpracování zemědělských výrobků) fázi reprodukčního procesu v hospodářství zemědělského malovýrobce, člena družstva, zatím co vlastní proces jeho neracionální výroby ovlivňuje pouze okrajově.

Hlavní problémy soukromé zemědělské malovýroby, pro kterou jsou charakteristické malovýrobní organizace výroby, vysoké náklady živé práce, omezená možnost využívání velkovýrobní techniky a technologie a pro to vše nízká produktivita práce, nemohou být tedy rozvojem zemědělského družstevnictví nevýrobního typu ani řešeny. Problémy malovýroby netkví totiž především v tom, za kolik rolník nakoupí a za kolik prodá, nýbrž především v tom, kolik a s jakými náklady vyrobí.

Zkušenosti z vývoje zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích v posledních desetiletích znovu potvrzují, že problémy zemědělské malovýroby nelze řešit jinak než tím, že malovýroba překročí sama sebe, překročí rámec, který rozvoji výrobních sil sama vytváří a nastoupí cestu k moderní zemědělské velkovýrobě. Jednou z možných, rolníkově mentalitě přijatelných cest řešení tohoto základního problému je postupný rozvoj provozní a zejména výrobní kooperace rolníků. V ekonomických a zejména v politických podmínkách zemí západní Evropy mohlo však být v tomto směru dosaženo pouze omezených, dílčích výsledků.

Výrobní formy kooperace zemědělců, ať již na bázi výrobního zemědělského družstva, či na bázi jiných institucionálních forem, se dostaly do centra pozornosti státních i nadstátních institucí, jako jedna z cest k ozdravení existující agrární struktury ve vyspělých kapitalistických zemích.

Staly se také významnou součástí nejpropracovanější nadstátní koncepce tohoto typu, tzv. *Mansholtova plánu* z r. 1968, který je založen na postupné a plánovitě likvidaci rolnických malovýrobních podniků na jedné straně*) a vytváření velkovýrobních zemědělských jednotek, a to buď na bázi individuální, nebo na bázi různých druhů sdružení výrobců na straně druhé.

*) „Plán předpokládá, že zhruba 5 miliónů rolníků, tj. cca 50 %, by při tom postupně odešlo ze zemědělství a přešlo do jiných odvětví národního hospodářství.

Předpokládá se, že tyto velkovýrobní jednotky by dosahovaly alespoň minimálně koncentrace výroby, za které je v současném období na západě považováno 80–120 ha půdy při výrobě obilnin nebo okopanin, 40–60 krav při výrobě mléka, 150–200 ks skotu nebo 450–600 ks prasat při výrobě masa a 10 000 nosnic při výrobě vajec.

Pro marxistické strany vyspělých kapitalistických zemí západní Evropy je rozvoj výrobního sdružování rolníků jedním z hlavních principů jejich zemědělské politiky. Programově nejjasněji propracovala úlohu zemědělského družstevnictví všeobecně a výrobního zemědělského družstevnictví zvláště, Italská komunistická strana.

Hlavní cestou řešení problémů v zemědělství, a to nejprve jeho demokratických a později i socialistických přeměn, spatřují italské komunisty, podobně jako Komunistická strana Francie, v rozvoji zemědělských družstev, zejména těch, která řeší přímo problémy zemědělské výroby a to jsou družstva výrobní a do určité míry také zemědělská družstva provozní.

Výrobní zemědělské družstevnictví může sehrát při rekonstrukci agrární struktury vyspělých kapitalistických zemí určitou pozitivní roli, jeho úlohu však není možno přeceňovat. Jeho možnosti jsou v současných podmínkách kapitalistických zemí limitovány nejen panující politickou a ideologickou averzí vůči výrobním zemědělským družstvům, jako formě infiltrace komunismu, jako formě „socializace“ ve smyslu vyvlastnění. Nutno mít dál na zřeteli, že v podmínkách zemí s vysoce rozvinutým průmyslem vybaveným nejmodernější technikou až automatizací, v zemích s prakticky dobudovaným sektorem služeb, bude možno jen velmi těžko umístit v historicky krátkém období pracovní síly, které by bylo nutno, s ohledem na již nyní existující vysoký stupeň mechanizace prací v zemědělství, při širokém výrobním sdružování rolnictva, ze zemědělství uvolnit.

V žádném případě nelze eventuální rozvoj výrobního zemědělského družstevnictví ve vyspělých kapitalistických zemích chápat jako cestu k záchraně rolnických hospodářství, ta jsou zákonitě odsouzena k zániku. Některá z nich, pravděpodobně ta největší a ekonomicky nejpevnější „přežijí“, a to v takovém výrobním spojení s jinými partnery, kterým dosáhnou výhod moderní kapitalistické zemědělské velkovýroby. Výrobní sdružení v těchto podmínkách budou pouze určitou formou prohloubení kapitalistických výrobních vztahů v zemědělství.

Velké možnosti mají výrobní zemědělská družstva, lépe řečeno různé výrobní formy kooperace zemědělců v rozvojových zemích, kde navazující na staré kmenové, rodové, občinové a jiné tradice skupinové spolupráce, mohou být v různých modifikacích a v masovém měřítku cestou modernizace zemědělství a tím i rozvoje národní ekonomiky.

Literatura

- JUNEK V., 1970, Hodnocení kolektivizace v evropských socialistických zemích. Závěrečná zpráva výzkumného úkolu VŠZ České Budějovice.
KAUTSKÝ K., Agrární otázka. Praha : 164, 1959.
OTZEN U., 1972, Entwicklungen und Auswirkungen von Betriebsfusionen. Agrarwirtschaft 10.
REISCH E., ADELHELM R., 1971, Kooperative Unternehmensformen in der Landwirtschaft. Frankfurt a. M.
SCHILLER O., 1970, Kooperation und Integration im landwirtschaftlichen Produktionsbereich. Frankfurt a. M.

- SPIECKERMANN H., KRIENER A., 1967, Die moderne sozialistische Landwirtschaft in der DDR. Berlin.
- ŠPIRK L. a kol., 1968, Výrobní zemědělské družstevnictví a jeho perspektivy. Průběžná zpráva VÚEZVŽ Praha.
- , 1970, Výrobní zemědělské družstevnictví a jeho perspektivy. Závěrečná zpráva VÚEZVŽ Praha.
- Aktualne problemy rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Sborník Warszawa 1970.
- Kółki rolnicze w latach 1962-1965, Centralny związek kółek rolniczych Warszawa 1966.
- Mały rocznik statystyczny rolnictwa. Warszawa 1971.
- Memorandum zur Reform der Landwirtschaft in der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Brusel 1968.
- Statistic Survey of the Hungarian Co-operative Movement. Budapest 1970.
- Statističeskij ježegodnik stran — členov Sověta ekonomičeskoj vzajimopomošči. Moskva 1970.
- „Zemědělská politika“ 2, ÚVTI Praha, 1970.

Došlo dne 23. 7. 1972

Základní problémy zemědělských výrobních družstev v socialistických a ve vyspělých kapitalistických zemích

Proces kolektivizace rolnické malovýroby, uskutečňovaný ve velmi rozmanitých sociálně ekonomických i politických podmínkách jednotlivých socialistických zemí, dal vznik různým formám výrobního zemědělského družstevnictví. Podle hledisek stupně zespočlenštění výrobních prostředků a práce členů, povahy a zdrojů jejich osobních důhodů, podle stupně a kvality koherence skupiny a změn v rozsahu rozhodovací pravomoci lze socialistická zemědělská výrobní družstva rozdělit do čtyř základních typů. Komuna z prvních let kolektivizace v SSSR a ČLR se od SVZD liší podstatně pokusem o zavedení komunistických principů rozdělování.

Z hlediska úlohy SZVD při budování a prohlubování socialistických výrobních vztahů v zemědělství socialistických zemí je možno jejich rozvoj rozdělit do tří základních etap: etapa socialistické přestavby zemědělství, etapa upevňování a všestranného rozvoje ekonomiky SZVD a etapa postupného sblížování obou forem socialistického vlastnictví a počátků vzniku všelidového vlastnictví v zemědělství socialistických zemí.

Zemědělská výrobní družstva a jim podobné formy výrobní kooperace rolníků jsou ve vyspělých kapitalistických zemích na samém počátku svého vývoje. Jsou zakládána zejména v posledních letech zemědělskými malovýrobcí, kteří se sdružováním svých výrobních prostředků a práce snaží o vytváření racionálních ekonomických celků, které by byly schopné lépe obstát v konkurenci s moderní a výkonnou kapitalistickou zemědělskou velkovýrobou. V zásadě existují v současných podmínkách vyspělých kapitalistických zemí tři základní typy výrobní kooperace rolníků a to dílčí výrobní družstva (sdružení), úplná výrobní družstva (sdružení) a vesnické komuny.

Výrobní formy kooperace zemědělců se dostaly také do centra pozornosti kapitalistických státních a nadstátních institucí jako jedna z cest k „ozdravení“ existující agrární struktury. Pro marxistické strany vyspělých kapitalistických zemí západní Evropy je podpora rozvoje výrobního sdružování rolníků jedním z hlavních principů jejich zemědělské politiky.

Основные проблемы сельскохозяйственных производственных кооперативов в социалистических и в развитых капиталистических странах

Процесс коллективизации земледельческого мелкого производства, протекающий в разнообразных социально-экономических и политических условиях социалистических стран, породил разные формы производственного сельскохозяйственно-кооперативного движения. На основе степени обобществления производственных средств и труда членов, характера и источников их личных доходов, по степени и качеству взаимосвязи групп и перемен в объеме исполнительного правомочия социалистические производственные сельскохозяйственные (ССХПК) можно разделить на 4 основных типа. Коммуна первых лет коллективизации

в СССР и КНР отличается от ССХПК попыткой ввести коммунистические принципы распределения.

С точки зрения роли ССХПК в строительстве и углублении социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве социалистических стран их развитие можно включить в 3 основных этапа: этап социалистической перестройки сельского хозяйства этап укрепления и всестороннего развития экономики ССХПК и этап постепенного сближения обеих форм социалистической собственности, начала возникновения всенародной собственности в сельском хозяйстве социалистических стран.

Производственные сельхозкооперативы и подобные им формы производственной кооперации земледельцев в развитых капиталистических странах находятся в самом начале развития. Они создаются преимущественно в последние годы мелкими сельхозпроизводителями, которые путем объединения своих средств производства и труда стремятся к образованию рациональных экономических формаций, способных лучше выдержать конкуренцию новейшего и эффективного капиталистического крупного сельского производства. В современных условиях развитых капиталистических стран существует три основных типа производственной кооперации земледельцев: частные производственные кооперативы (объединения), полные производственные кооперативы (объединения) и сельские коммуны.

Производственные формы кооперации земледельцев вошли в центр внимания капиталистических государственных и межгосударственных органов как один из путей «оздоровления» существующей аграрной структуры. Для марксистских партий развитых капиталистических стран Зап. Европы поощрение развития производственного кооперирования земледельцев — один из главных принципов их сельскохозяйственной политики.

Basic Problems of Agricultural Production Cooperatives in Socialist and Developed Capitalist Countries

The process of collectivization in socialist countries being realized under the very different socially-economic as well as political conditions of each socialist country resulted in the establishment of different forms of agricultural production cooperation. The socialist agricultural production cooperatives can be classified into four basic types according to the aspects of the grade of socialization of the means of production and of the work of the members, according to the nature and resources of their personal income and to the grade and quality of the group coherence and to changes of the extent of the competence to decide. The substantial difference between the Commune of the first years of collectivization in the USSR and in the People's Republic of China and the Socialist Agricultural Production Cooperatives (SAPC) lies in the attempt to introduce communistic principles of dividing.

From the point of view of the rôle of the SAPC at the establishment and improvement of socialist production relations in the agriculture of socialist countries the development of the SAPC can be divided into three basic stages: the stage of socialist rebuilding of agriculture, the stage of the improvement and general development of the economics of the SAPC and the stage of a successive coming together of both forms of socialist property and of the beginnings of the establishment of all-people's property in the agriculture of socialist countries.

Agricultural production cooperatives and forms of production cooperation of farmers similar to them are at the very beginning of their development in developed capitalist countries. Especially in the last years they have been established by agricultural small-producers who try to create rational economic units being able better to hold their ground in competition with the modern and efficient capitalist agricultural large-scale production by means of joining their means of production. In principle the following three basic types of production cooperation of farmers exist in the present conditions of developed capitalist countries: partial production cooperatives (associations), complete production cooperatives (associations) and village communes.

The production forms of cooperation of farmers got also into the centre of attention of the state and above-state institutions as one of the ways to the „recovery“ of the existing agrarian structure. For the Marxist parties of developed capitalist countries of Western Europe the support of the development of productional association of farmers is one of the main principles of their agrarian politics.

Grundprobleme der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften in sozialistischen und entwickelten kapitalistischen Ländern

Der in den sehr manigfaltigen sozial-ökonomischen und politischen Bedingungen der einzelnen sozialistischen Länder verwirklichte Prozeß der Kollektivierung der bäuerlichen Kleinproduktion ließ verschiedene Formen des landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaftswesens entstehen. Je nach den Gesichtspunkten des Grads der Vergesellschaftlichung der Produktionsmittel und der Arbeit der Mitglieder, der Natur und der Quelle ihrer persönlichen Einkommen, nach dem Grad und Qualität der Gruppenkohärenz und der Änderungen im Umfang der Entscheidungsbefugnis können die sozialistischen landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften in vier Grundtypen eingeteilt werden. Die Kommune von den ersten Jahren der Kollektivierung in der UdSSR und der Volksrepublik China unterscheidet sich wesentlich von den sozialistischen landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften mit dem Versuch kommunistische Verteilungsprinzipie einzuführen.

Vom Gesichtspunkt der Aufgabe der sozialistischen landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften bei dem Aufbau und der Vertiefung der sozialistischen Produktionsbeziehungen in der Landwirtschaft der sozialistischen Länder kann deren Entwicklung in drei Grundetappen eingeteilt werden: die Etappe des sozialistischen Umbaus der Landwirtschaft, die Etappe der Festigung und der allseitigen Entwicklung der Ökonomik der sozialistischen landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften und die Etappe der schrittweisen Annäherung der beiden Formen des sozialistischen Eigentums und der Anfänge des Entstehens des Volkseigentums in der Landwirtschaft der sozialistischen Länder.

Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften und die ihnen ähnlichen Formen der Produktionskooperation der Bauern beginnen sich in den entwickelten kapitalistischen Länder erst zu entwickeln. Sie werden vor allem in den letzten Jahren von landwirtschaftlichen Kleinproduzenten gegründet, die angestrebt sind durch die Vereinigung ihrer Produktionsmittel und ihrer Arbeit rationelle ökonomische Ganzen zu bilden, die fähig wären besser in der Konkurrenz mit der modernen und leistungsfähigen kapitalistischen landwirtschaftlichen Großproduktion zu bestehen. Im Grund existieren in den gegenwärtigen Bedingungen der entwickelten kapitalistischen Länder drei Grundtypen der Produktionskooperation der Bauern, und zwar Teilproduktionsgenossenschaften (Vereinigungen), vollkommene Produktionsgenossenschaften (Vereinigungen) und Dorfkommunen.

Die produktionsmäßigen Kooperationsformen der Landwirte gerieten auch in Brennpunkt der Aufmerksamkeit der kapitalistischen Staats- und Überstaatsinstitutionen als einer der Wege zur „Gesundung“ der existierenden Agrarstruktur. Für die marxistischen Parteien der entwickelten kapitalistischen Länder Westeuropas stellt die Unterstützung der Produktionsvereinigung der Bauern eines der Hauptprinzipie ihrer Agrarpolitik dar.

Adresa autora:

Doc. ing. Ludvík Špírk, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha 2, Mánesova 75
